

MAAILMANKUVA TUTKIMUKSEN KOHTEENA JA VÄLINEENÄ

Juha Manninen—Markku Envall—Seppo Knuutila: *Maailmankuva kulttuurin kokonaisuudessa. Aate- ja oppihistorian, kirjallisuustieteen ja kulttuuriantropologian näkökulmia*. Pohjoinen. Jyväskylä 1989.

Juha Mannisen mukaan teos on »maailmankuvatutkimuksen teoreettisia ja metodologisia ongelmia käsittelevä yhteisjulkaisu» (224). Alaotsikkonsa mukaisesti siinä käsitellään kolmen tieteenalan näkökulmia maailmankuvatutkimukseen. Kirjoittajat päätyvät omien tieteenalojensa erilaisista näkökumista yhteiseen käsitykseen, että maailmankuvatutkimuksen on oltava monitieteistä, että kyse on »eri alojen tutkijoiden aidosti yhteisestä problematiikasta» (Knuutila, 194).

Yhteisjulkaisuna teos on sikäli puutteellinen, että eri näkökulmia ei esitellä kootusti, toisiinsa vertaillen ja suhteuttaen, keskustelua provosoivasti. Manninen ja Knuutila osallistuvat omien tieteenalojensa (aate- ja oppihistorian sekä kulttuuriantropologian) sisäisiin keskusteluihin, jotka tosin sellaisinaan ovat hyvin laaja-alaisia. Mutta keskenään he eivät keskustele, vaikka ovatkin kirjoittaneet artikkelinsa teosta varten. Artikkelit ovat kantaaottavia näkökulmien sisällä. Envallin artikkeli taas on julkaistu sen 1982 saamassa asussa; siitä on vain riisuttu osa Envallin muihin julkaisuihin. Ilmeisesti kirjallisuustieteellisen maailmankuvatutkimuksen näkökulmassa ei ole sittemmin tapahtunut mainitsemisen arvoisia muutoksia tai tarkennuksia.

Näin teos ei parhaalla mahdollisella tavalla edistä maailmankuvatutkimuksesta käytävää »avointa keskustelua», mikä on ollut teoksen tarkoituksena. Epäilemättä teos on Mannisen toivoma »johdatus monitieteiseen ja -säikeeseen tutkimuskenttään ja sen eräisiin peruskysymyksiin» ja esitys »tutkimustraditioista ja monista teorioista» (Manninen, 227).

mutta kirjoittajat tuskin ovat tyytyväisiä vain tämän toiveen toteutumiseen.

Arvioin teosta maailmankuvatutkimuksen yhteisen teoreettisen ja metodologisen problematiikan näkökulmasta. Se ei ole helppoa, koska tämän yhteisjulkaisun lukija joutuu itse hahmottamaan sen yhteisen problematiikan, josta avointa keskustelua pitäisi käydä. Yhteisen problematiikan hahmottaminen edellyttää paneutumista maailmankuvan käsitteen funktionaaliseen merkitykseen ja mieleen, siihen, miten tämä käsite suuntaa ja jäsentää tutkimusta. Vaikka teos ei kirjallimellisesti otaen olekaan yhteisjulkaisu, on arviointini näkökulma silti — sekä kirjoittajien tarkoitus on että maailmankuvatutkimuksen suhteen — tarkoituksenmukainen. Samassa mielessä tarkoituksenmukaista olisi myös, että aatehistorioitsija, kirjallisuustieteilijä ja kulttuuriantropologi laatisivat tästä yhteisjulkaisusta maailmankuvatutkimuksen teoreettisia ja metodologisia ongelmia käsittelevän yhteisarostelun. Arvioni näkökulman laajuutta supistaa melkoisesti se, että en tunne kirjallisuustieteen ja kulttuuriantropologian spesifiä problematiikkaa.

Mannisen mukaan »maailmankuvan käsitteellä voidaan eri tieteiden kysymyksenasettelujen moninaisuudesta huolimatta tavoittaa eri tieteenaloja yhdistäviä merkittäviä ongelmia» (226). Maailmankuvatutkimuksen monitieteisyys ja yhteisen problematiikan aitous johtuu ilmeisesti osaksi siitä, että eri tieteenalojen edustajat käsittävät maailmankuvan käsitteen sisällön suurin piirtein samalla tavalla. Tämä käy ilmi mm. siitä, että Envall ja Knuutila siteeraavat hyväksyvästi Mannisen sisällöllistä määritelmää vuodelta 1977. Sen mukaan »maailmankuvassa saa ilmauksensa ihmisen suhde menneisyyteensä, tulevaisuuteensa, mahdollisuuksiinsa, henkilökohtaiseen ja yhteiskunnalliseen elämään, luonnollisiin ja absoluuttisiin». Näin ollen maailmankuvaan »kuuluvat käsitykset 1) ajasta ja avaruudesta, 2) maailman synnystä, yliluonnollisesta, sen vaikutuksesta, olemassaolosta ja olemattomuudesta, 3) luonnosta ja ihmisen suhteesta siihen, luonnosta elämänpuiteena, 4) ihmisestä itsestään, hänen suhteestaan toisiin sekä 5) yhteiskuntarakenteesta, kansasta, valtiosta ja historian kulkua määräävistä tekijöistä» (Manninen: Maailmankuvat maailman ja sen muutoksen heijastajina, teoksessa M. Kuusi, R. Alapuro ja M. Klinge (toim.), Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena. Otava, Keuruu 1977, 16—17).

Koska Envall ja Knuutila ovat Mannisen kanssa yhtä mieltä siitä, mitä maailmankuvalla yleensä voitaisiin tarkoittaa, on tarpeetonta luetella erilaisia maailmankuvan yleisiä määritelmiä ja ominaisuuksia. Eniten tämä rasittaa Envallin artikkelia. Tilaa ei ole jäänyt tarpeeksi varsinaisen teeman, kirjallisuustieteellisen maailmankuvatutkimuksen näkökulmien erittelyyn. Tyhjentäviä määritelmiä ei ole olemassa; sellaisiksi tarkoitetut ovat tyhjänpäiväisiä siinäkin mielessä, että ne eivät tee maailmankuvatutkimusta tutuksi. Onneksi ilman niitä tullaan tutkimuksessa toimeen; »hevosen voi tunnistaa ja sillä voi ratsastaa, vaikka ei osaisi hevosta määritelläkään» (Eric Hobsbawm). Maailmankuva on käsite, joka kaikkien käsitteiden tavoin käy ymmärrettäväksi vain käyttöyhteyksissään. Eri tieteenalojen näkökulmat ja niistä rakentuvat yhteiset ongelmat tulevat näkyviksi kertomalla,

miten tuo käsite on tutkimuksessa ymmärretty, mihin käsitettä käyttämällä on pyritty.

Maailmankuva on päättelyä ja tulkintaa suuntaava käsite. Sisällöllisesti ja funktionaalisesti se rinnastuu tai suorastaan samaistuu mentaliteetin käsitteeseen. Manninen toteaa osuvasti, että mentaliteetti on »teoreettinen konstruktio» (71). Tätä on syytä painottaa mm. siksi, että on luultu mentaliteettihistorioitsijoiden löytäneen jonkun uuden tutkimuskohteen. Väärinkäsitys sisältää myös sen väärän käsityksen, että he olisivat löytäneet jonkun uuden tutkimuskohteen. Väärinkäsitys sisältää myös sen väärän käsityksen, että he olisivat löytäneet uusia lähteitä. Näin syntyy harhaluulo, että historiatiede etenisi ja edistyi siten, että joltakin ullakolta löytyy papereita, joita ei vielä ole tutkittu ja tulkittu. Mentaliteettihistoriassa kyse on vain tietystä näkökulmasta historiaan, enemmän tai vähemmän (useimmiten vähemmän) uudesta tavasta tulkita menneisyyden jäänteitä. Mentaliteettihistorioitsijat eivät ole esittäneet maailmankuvatutkimuksen perusteita horjuttavia vaatimuksia. Maailmankuvatutkijat eivät ole esimerkiksi tajunneet mentaliteettihistorioitsijoiden ansiosta, että asianmukainen maailmankuvatutkimus edellyttää toiminnan ja ajattelun julkilausumattomien ja kollektiivisten (käsitteellisten ja sosiaalisten) edellytysten tutkimista. Tämän järkevän ja hyödyllisen päätelmän sisäistämisestä maailmankuvatutkijat voivat onnitella itseään.

Mentaliteettiä voitaisiin suomentaa maailmankuvaksi, mikä tosin edelläsanotun perusteella merkitsisi, että maailmankuva on teoreettinen konstruktio. Mutta eikö se sitä olekin — siis keino tehdä ihmisten ajattelua ja toimintaa ymmärretyksi; väline, jota tarvitaan siksi, että maailmankuvat — siteeraan Mannisen näkemystä mentaliteeteista (71) — »eivät näy aineistossa suoraan eivätkä ole 'annettuja', vaan ne on pääteltävä lukuisien eri tyyppisten vihjeiden perusteella»? Maailmankuva on kaikin puolin kokemusta ohjaava ja määrittävä käsite: se on samalla tutkimuksen kohde ja väline. Vastaus Knuutilan »käsiterealismin ja nominalismin klassisiin ongelmasuhteisiin» liittyvään kysymykseen, onko maailmankuva olemassaoleva kulttuurin kategoria vai tutkimusta jäsentävä käsite (171—72), on siten myöntävä.

Se, että maailmankuvatutkimuksen on oltava monitieteistä ollakseen — kirjallimellisesti — asianmukaista johtuu siitä, että maailmankuva ei ole erillinen todellisuuden saareke, jonka joku tieteenala voisi aidata omaksi tutkimuskohteekseen eli Mannisen sanoin (100): »Maailmankuva käsite on merkityksellinen kulttuurin kaikkien ulottuvuuksien kannalta, jokaisen kulttuurisen järjestelmän säikeenä. Kansanomaisen elämä, tiede, kirjallisuus, kuvataide, musiikki, uskonto ja muu kulttuuri eivät ole toisilleen olemusvieraita, vaikka ne — omalatauisina järjestelmänä — eivät myöskään palaudu toisiinsa. Niillä on lukemattomat erilliset tarinansa, mutta ne voivat kertoa myös samaa tarinaa poikkeavilla ilmaisutavoillaan ja kielillään. Kulttuurisessa kontekstissaan maailmankuva on tulkittu ja ymmärretty vasta silloin kun se on löydetty ja paikannettu kaikilla niillä kulttuurin ulottuvuuksilla, jotka se läpäisee. Maailmankuva ei ole erillinen kulttuurinen järjestelmä, vaan järjestelmiä yhdistävä aines».

Osovinta, asianmukaisinta ja ytimekkäintä on ymmärtää

maailmankuva Mannisen tavoin: kyse on »pohjimmiltaan todellisuuskäsityksistä». Maailmankuvilla on »yksilölliset ja kollektiiviset subjektinsa, jotka löytävät ja muotoilevat maailmankuvissa käsityksensä itsestään ja paikastaan, koetelevat käytännössä kuvaansa ja käyvät monilla tasoilla kamppailua sen oikeutuksen puolesta» (104). Myös Knuuttilla päätyy kulttuuriantropologien intensiivistä maailmankuvan määritelmän etsintää selostaessaan käsitykseen, että 'käsitys' on »ilmaiseva ja käyttökelpoinen maailmankuva-analyysin käsite». Päätelmäänsä kansankulttuurin tutkija Knuuttilla perustelee ja täsmentää kansanomaisesti: »Maailmankuva koostuu käsityksistä, jotka ovat luonteeltaan tiedollisia, muodostavat erillisten ajatussisältöjen (muuntuvia) järjestelmiä ja suuntautuvat maailmankuvan laaja-alaisiin kategorioihin (. . .) Konstruktiiivisesti voisi ajatella, että kun maailma sanallisten ja kuvallisten symbolien kautta on esityneenä ihmisten mielessä, niin tämä esityneisyys tiedollisten rakenteiden puitteissa ja tradition painovoiman vaikutuksesta tiivistyy käsityksiksi, jotka suuntautuvat enemmän tai vähemmän osuvasti kohteisiinsa ja ohjaavat käyttäytymistä» (188).

Maailmankuvatutkimuksen tehtävänä on toisin sanoen asioiden käsittämisen käsittäminen, asioille annettujen merkitysten ymmärtäminen. Tämä taas on mahdollista vain näkemällä ajattelun ja toiminnan käsitteellinen yhteys: toiminta sisältää toimintaa ohjaavia, suuntaavia ja perustelevia merkityksiä ja käsityksiä. Jotta ymmärtäisimme ihmisten toimintaa, meidän on ymmärrettävä, miten he ovat asiat käsittäneet; ja jotta ymmärtäisimme, miten niiden erilainen käsittäminen on mahdollista, on meidän tiedettävä paljon niistä asioista, jotka voivat olla käsittämisen kohteena. Koska asioita, jotka voivat olla käsittämisen kohteena, on erittäin paljon, edellyttää maailmankuvatutkimus monien tieteenalojen asiantuntemusta. Näin maailmankuvatutkimus asianmukaisesti harjoitettuna toimii tieteen fragmentoitumista vastaan ja siten tieteen edistymisen puolesta. Pro universitas, contra multiversitas.

Knuuttilla muistuttaa kansanomaisen maailmankuvan tutkijoita ajattelun, toiminnan ja yhteiskunnallisten suhteiden »dialektisen analyysin» tarpeellisuudesta (205). Tutkijoiden pitäisi pyrkiä erittelemään, miten »mentaaliset, kulttuuriset ja sosiaaliset prosessit ilmenevät toiminnassa, tekoina» (211). Kansanomainen maailmankuva on nähtävä »kognitiivisesti painottuneena käsitysten järjestelmänä». Näin se voidaan ymmärtää »kulttuurisesti aktiiviseksi muodostumaksi, ajattelun ja toiminnan keskukseksi» (205—06). Tästä ajattelun ja toiminnan käsitteellisen yhteyden, maailmankuvan toimintaa suuntaavien merkitysten perspektiivistä on mm. mahdollista kiinnittää huomio kansanelämän tutkijoiden laiminlyömään tulkintamahdollisuuteen, »että hallitut ja alistetut ihmiset aktiivisesti ja järkipärisesti vastustaisivat osakseen saamaansa kohtelua». Kansankulttuuri voidaan nähdä »kiistämisen kulttuurina», hegemonisen kulttuurin aktiivisena vastustamisena. Kansanomaiset sananparret kiistävät hegemonisen kulttuurin sananparsien yleispäteviksi tarkoitettuja viisauksia. Kun kansalle on esimerkiksi tähdenneetty, että 'työ tekijäänsä kiittää', 'työ miehen kunnia', 'työstään mies elää', 'joka ei työtä tee, sen ei syömäänkään pidä', on kansa

vastannut: 'ei työ herkkua ole', 'jos työ herkkua olisi, herrat sen tekis', 'ei työllä rikastu', 'mitäs tuota työtä nyt niin ahnehtii, pysyyhän sitä köyhänä vähemmälläkin'.

Sen sijaan että kansankulttuurin ja hegemonisen (sivistyneistön) kulttuurin törmäystä luonnehdittaisiin kehitysmättömyyden ja kehityksen, muutosvihamielisyyden ja edistyneen konfliktina, on asianmukaisempaa puhua yksinkertaisesti käsitysten konfliktista. Lisäksi käsitysten konfliktia ei pidä ymmärtää erillisten ja yhteismitattomien maailmankuvien yhteentörmäyksenä. Käsitysten konfliktit implikoivat, että konfliktien osapuolilla on jotakin yhteiseksi ja yhteisesti koettua. Knuuttilla tähdentää (209—10), että kiistämisen kulttuurin alaa ja kontekstia ei pidä ymmärtää »yhteiskunnallisesti ylhäältä alas suuntautuvana hegemonisena prosessina ja siihen kohdistuvina reaktioina; näin pelkistetty tulkinta muistuttaa enemmän hydraulikkua kuin dialektiikkaa».

Manninen puolestaan painottaa »teon näkökulman» hedelmällisyyttä aate- ja oppihistoriallisessa tutkimuksessa. Toimijoiden uskomusten ja aikomusten selvittelyn ohella on otettava huomioon mm. »sellaiset tilannetekijät kuin yksilöiden sosiaaliset velvoitteet, heidän kykynsä ja heidän toiminnalleen tarjoutuvat objektiiviset tilaisuudet tai niiden puuttuminen». Teon näkökulma ohjaa toisin sanoen kiinnittämään huomion »toiminnan käytännöllisiin ja teoreettisiin perusteluihin sekä siihen vaihtoehtoisten mahdollisuuksien avaruuteen, jossa toiminta tapahtuu» (105—06). Tieteellinen ja taiteellinen työ on kulttuurista toimintaa. Tieteen ja taiteen »inhimillistäminen» merkitsee niiden ehdottoman riippumattomuuden ja autonomisuuden, kulttuurisen ja historiallisen kontekstittomuuden, kiistämistä tai ainakin kyseenalaistamista.

Mannisen mielestä kirjallisuuskään »ei ole koskaan kokeuksesta täysin irrallista fiktiivistä kerrontaa». Tosin siinä elämä ja teokset saattavat erkaantua toisistaan siinä määrin ja sillä tavalla, että uskriteikki ja dekonstruktionismi ovat sallittuja tai mahdollisia. Vaihtoehtoisena Manninen ei näitä tulkintatapoja kuitenkaan hyväksy. Hän varoittaa aate- ja oppihistorioitsijoita sitoutumasta »dogmiin, että tekijä ja teos pystytään radikaalisti erottamaan toisistaan tai että inhimillisen luovuuden tuotteet muodostaisivat täysin autonomisen maailman, jonka koskemattomuutta ja pyhyyttä loukkaisi kaikin tavoin asiaankuulumaton kysymys subjektista» (96). Kirjallisuuden näkeminen omana autonomisena ja fiktiivisenä maailmana muistuttaa 1950-luvun tieteenhistoriassa vallinnutta »taistelevan internalismin päätöstä» (28), siis ehdaskatseista näkemystä, josta on tieteenhistoriassa jo päästy eroon. Tieteenhistoriassa ja taidehistoriassakin on asianmukaista olettaa, että elämä ja työ, kokemus ja sen tulkinta kietoutuvat yhteen.

Knuuttilla ja Manninen kulkevat samaan suuntaan: Knuuttilla kohtaa kansankulttuurin intellektuaalista statusta ja Manninen inhimillistää tieteellistä ja taiteellista työtä; kummallakin maailmankuvatutkimuksen kohteena ovat käsitykset ja tutkimuksen tehtävänä asioiden käsittämisen käsittäminen ajattelun ja toiminnan yhteyden perspektiivistä. Tämän tulkinnan valossa herää kysymys, suostuuko Envall kulkemaan Mannisen ja Knuuttilan viitoittamaa tietä. Manninhan ei varauksella hyväksy Envallin hyväksymää, kirjalli-

suustieteessä vakiintunutta ja »miltei kritiikkiin fraasiksi yleistyntä» näkemystä (146), että kirjallisen teoksen asianmukainen ymmärtäminen edellyttää teoksen ja tekijän irrottamista toisistaan, että kirjallisuustieteessä asianmukaisinta maailmankuvatutkimusta olisi keskittyminen kirjallisen teoksen maailmankuvan tutkimiseen. Tätä maailmankuvaa ei voida selittää eikä käsittää tekijän maailmankuvaa tutkimalla. Kirjallisen teoksen maailmankuvan 'subjektina' pitäisi nähdä teos itsessään. Mannisen ja Knuutilan näkökulmasta Envallin näkökulma näyttäisi merkitsevän maailmankuvatutkimusta ilman subjektia.

Tästä huolimatta Mannisen dogmaattiseksi tuomitsema uskriittinen, poststruktuurialinen ja dekonstruktiiivinen tekstien lukutapa on viime aikoina tunkeutunut aatehistorialliseenkin tutkimukseen. Niinpä meidän pitäisi uskoa, että kaikkien tekstien kirjoittajat ovat 'kuolleet'. Siksi tekstien avulla ei ole mahdollista päästä perille kirjoittajien intentioista eikä maailmankuvista. Tekstejä ei voida lukea viesteinä kirjoittajilta, ilmauksina heidän maailmankuvistaan. Kun kirjoittaja on päästänyt tekstin käsistään, se alkaa elää omaa elämäänsä. Kirjoittajien ja tekstien irtautuminen toisistaan on lopullista: tekstit ovat tuhlaajapoikia, jotka jäävät palaamatta kotiin (Näin on nyt ilmeisesti käynyt Envallin artikkelille; hänen tarkoituksenaan ei ehkä ollut osallistua aatehistorian metodologiseen keskusteluun. Saman kohtalon ovat kai kokeneet Knuutilan ja Mannisen tekstit tässä arvostelussa ja samoin käy luultavasti tälle arvostelullekin). Dekonstruktio-nismin sisäistäneiden tai sitä innokkaasti jäljittelemään pyrkivien aatehistorioitsijoiden mielestä historioitsijoiden pitäisi-kin kuolleiden kirjoittajien tutkimisen sijasta lukea eläviä kirjoja; heidän pitäisi lakata sijoittamasta kirjoittajia historiallisiin konteksteihinsa ja ryhtyä sen sijaan lukemaan ja tulkitsemaan historiallisia tekstejä uusissa ja yllättävissä konteksteissa.

Hyväntahtoisesti tämä voidaan ymmärtää kehotukseksi lukea ja tulkita tekstejä mitä erilaisimmissa konteksteissa eli muistutukseksi siitä, että kaikki kontekstit ovat tutkijoiden konstruktioita. Oikeiden kontekstien epäämätön määrittäminen ei olekaan mahdollista, koska meillä ei ole tietoa kontekstien kontekstista. Hedelmällisten teoreettisten konstruktioiden — kontekstien ja teorioiden — löytämisen ja käyttämisen rajat ovat tutkijan mielikuvituksen ja järjenkäytön rajoja. Asianmukaisin asennoituminen teorioihin on häikäilemättömän instrumentaalinen. Teoreettiset konstruktio-ot ovat välttämättömiä, mutta yhtä vääjäämättä ne ovat välineitä: huonot tulokset eivät johdu huonosta teoriasta, vaan siitä, että tutkija on valinnut huonon teorian (tässä tapauksessa tutkija ei ole välttämättä huono; hän on tehnyt vain virheen, joka on korjattavissa).

Näin tulkittuna Envallin näkökulma laajentaa Mannisen ja Knuutilan näkökulmaa — ja kääntäen, sillä Envallin uskriittisyys on suvaitsevaista ja maltillista. Envallin mielestä on esimerkiksi mahdollista nähdä, että fiktiivinen esitys muodostaa oman maailmansa, itsessään käsitettävän integroituneen kokonaisuuden. Tässä mielessä fiktio on »oma suljettu maailmansa, loppuun saatettu ja mahdollon täydentää, kertakaikkisen valmis» ja tässä mielessä kirjallisuus poikkeaa historiankirjoituksesta. Mutta yhtä asianmukaista

on ajatella, että fiktiot kuvaavat maailmaamme; tässä 'maailma' tarkoittaa yhteistä todellisuutta, »josta fiktio ammentaa, johon se viittaa ja johon sillä on oltava analoginen suhde jotta se yleensä olisi käsitettävissä» (152—52). Yleisemmin Envallin, Knuutilan ja Mannisen näkökulmien yhteensopivuuteen viittaa Mannisen vaatimus, että tieteen kehitys pitäisi nähdä »eepisenä teatterina»: vaihtoehdot ovat mahdollisia ja todellisia (90, 98). Tästä näkökulmasta eri näkökulmat ovat maailmankuvatutkimuksessa sallittuja ja tarpeellisia.

MARKKU HYRKKÄNEN